

Crveno slovo

Purim

Na Purim Jevreji širom svijeta čitaju biblijski Svitak o Ester, jedinu biblijsku knjigu napisanu u dijaspori (i posvećenu događaju koji se desio u dijaspori). Ova dijasporičnost Svitka o Ester nije jedina njegova karakteristika koja ga stavlja nasuprot svih ostalih dvadeset i triju knjiga jevrejskog kanona. Za razliku od svih ostalih spisa jevrejske Biblije (koju su svi hrišćani u potpunosti preuzeli, krstivši je imenom Stari zavjet, kome su onda dodali i Novi, koji naravno nije dio jevrejskog kanona), Svitak o Ester je jedini u kome se uopšte, ni jedan jedini put, ne spominje Bog. Sve u knjizi upućuje na Njega, ali ni u jednom stihu iste On nije spomenut eksplicitno. Tumači knjige, bar oni majmonidijanske (racionalistička škola misli, prozvana po svom najistaknutijem predstavniku, RaMBaMu, izbjeglici iz Andaluzi) provinijencije misle da je to stoga što ona govori o socijalnim mehanizmima (asimilacija, individualizam, odnos prema kolektivu, najmanji zajednički sadržalac kolektivnog identiteta i sl.) kojih je Bog „samo” posredni a ne i neposredni tvorac. Bilo kako bilo, knjiga govori o Mordehaju, ambicioznom jevrejskom karijeristi na dvoru cara Ahašveroša, čiji stepen asimilacije je moguće dedukovati iz same činjenice da mu je ime izvedeno iz imena vavilonskog božanstva Marduk. Kad je Mordehajev stric Avihajil umro, njegova kći Adasa (hebrejsko ime za biljku *mirta*) predata je na staranje Mordehaju. Našem karijeristi se malo smrklo pred rođičinim staromodnim hebrejskim imenom, koje je bilo u očima svojim nepripadanjem dvorskom jeziku i kulturi. Spretni i okretni Mordehaj mijenja njeno staromodno etno-partikularističko ime Adas u moderno, pagansko, imperijalno-globalističko: Ester – izvedeno iz imena vavilonske božice Ištar. Mordehaj uspijeva da Ester ugura na dvor, i ona (sa sve vavilonskim imenom) postaje careva žena (tačnije, njegov omiljeni seksualni objekat). Nakon toga, car uzvisuje vezira Amana i zapovijeda da mu se svi klanjaju. Mordehaj, premda već gotovo potpuno asimilovan u imperijalnu pagansku

kulturu, ne samo da nije spreman da se pokloni smrtniku, nego to i ne krije. On jedini stoji uspravno kad svi drugi padnu pred vezirom na sedždu. Kad ga njegove japi karijerističke kolege pitaju zašto krši carski dekret, Mordehaj (nosilac paganskog imena Marduk) im odgovara, jednostavno – da ne može jednostavnije: *Zato što sam Jevrejin!* Ispada da je, bar po piscu ove knjige, najmanji zajednički sadržalac jevrejskog monoteizma nesprenost na antropometriju/idometriju. Na odnošenje prema stvari kao prema Tvorcu. Kada je Aman uvidio da razlozi Mordehajeve nesprenosti da mu se pokloni nisu ego-manijačke nego filozofske, metafizičke, ideološke prirode, *bi ništavno u očima njegovim da podigne ruku samo na Mordehaja, jer mu rekoše iz kog je naroda Mordehaj, nego htjede Aman da istrijebi sve Jevreje iz carstva Ahašveroševog, narod Mordehajeve* (Ester, 3:6). Vezir, potom, pokušava da pridobije cara za svoj naum tvrdnjom: *Ima jedan narod rasijan i razdijeljen među narode po svim zemljama tvoga carstva, i njihovi zakoni su drugačiji od svakog naroda* (Isto, 3:8). Interesantno, Aman ne poredi Jevreje s drugim narodima, niti poredi jevrejske zakone sa zakonima drugih naroda – nego jevrejske zakone sa drugim narodima. U prvi mah izgleda kao nesmotreni lapsus, jer ko bi zdrav poredio žabe i babe, ali kada se ima na umu sveukup teksta, stiže se dojam da pisac Svitka svjesno i namjerno pripisuje biblijskom proto-Hitleru stav po kome je opravdano istrijebiti Jevreje, jer njihovi zakoni ne proističu iz njihovog subjektiviteta, kao zakoni paganske civilizacije, nego su im ponuđeni spolja, kao bilateralni ugovor s Gospodarem Svemira. Dok je u paganizmu **moć** izvor zakona – dotle je u monoteizmu **zakon** izvor moći. Zbog nebeskog porijekla Zakona, te zbog njegove ugovorne prirode, u biblijskom monoteizmu Zakon se doživljava kao objektivna, spoljašnja stvar. Upravo stoga, u Tori niko nije iznad Zakona, ni car, ni prvosveštenik – pa, na koncu, ni sam Gospod Bog, od koga se očekuje da se i sam pridržava ugovora, jednako kao i oni s kojima ga je sklopio. Samo zato, Avram može da kaže Bogu, punih usta: *Gluvo bilo da ti uradiš tako nešto, da usmrtiš pravednika sa zlikovcem, pa da bude kako pravedniku tako i zlikovcu, gluvo bilo, zar sudija cijele zemlje neće suditi pravo?* (Prva Knjiga Mojsijeva, 18:25)

Aman je svjestan činjenice da jedna praktična i pragmatična imperija nema kad da se zevzeči s genocidima i zato on izlaže štedlji-

vi nacrt proto-Holokausta: na caru je samo da izda naredbu da građanstvo može nekažnjeno da pobije Jevreje i preuzme njihovu imovinu. Troškove stavljanja u pogon cijele administracije snosiće vezir lično. Toliko mu je, eto, stalo do rješenja „jevrejskog pitanja”. No, *ne lezi vraže*, kao što i zadnji mrven monoteističkog identiteta može da pokrene lavinu antisemitizma, tako i lavina antisemitizma može da zakotrlja grudvicu monoteističkog identiteta, koja, obrćući se sve većma raste, dok se na kraju ne sučelji sa lavinom i ne podastre je podase. Suočen sa opasnošću istrebljenja, svoga i narodnoga, Mordehaj, bivši dvorjanin i kicoš, oblači kostrijet i proglašava post. Njegov dolazak tóbe čak ga sprječava da uđe na dvor i ostvari kontakt sa Ester, jer u paganskoj kulturi car je jedan od bogova. Samim tim dvor je dio neba i tu prostora pokajanju nema, zbog čega je i ulazak na dvor u kostrijeti zabranjen. U napadu monoteističke postracionalnosti, Mordehaj poručuje Ester: *Nemoj da ti se pričini u duhu da ćeš se ti jedina od Jevreja izbaviti u carskom domu, čak i ako uzmučiš sada, korist i pomoć doći će Jevrejima s drugog mjesta, a ti i dom oca tvoga poginućete, a ko zna, možda si ovoga časa radi i došla do carstva* (Isto, 4:13, 14). Mordehaj odjedanput u svemu vidi Božiji prst, čak i njegovo nagovaranje Ester da se uda za paganina i život provede, ili kao carska konkubina (kao sve druge učesnice konkursa) ili kao nominalna carica, sada biva sagledano kao dio Božijeg plana da predupredi oblog udarcu. Mordehaj čvrsto vjeruje da je spasenje neminovno. Ono će se svakako desiti, posredstvom Ester ili na neki drugi način. Tako na koncu i biva. Ester uspijeva da okrene cara protiv vezira, vezir, njegovi sinovi i svo članstvo „antisemitske partije” bivaju smaknuti, Mordehaj postaje novi vezir i ustanovljava praznik Purim – praznik vječnog usuproćavanja paganske ideje da je **moć** izvor zakona i monoteističke ideje da je **zakon** izvor moći.

Između Pesaha i Purima

Jedna stara bosansko-sefardska poslovice ukazuje na vremensku blizinu dvaju proljetnih jevrejskih praznika, Purima i Pesaha, riječima: *Purim, Purim, lanu – Pesah a la manu* (Purim nam je, Purim nam je, Pesah je već u ruci). Jedan od posebnih pečata Pesaha je činjenica da se sve vrijeme praznika jedu prijesni hljebovi, presnaci ili opresnici, koji se na hebrejskom zovu *masot*, na latinu *masas*, a na jidišu *maces*; dok je jedenje (pa čak i samo posjedovanje) kvasnog hljeba svih dana praznika izričito zabranjeno: *Sedam dana jedite hljebove prijesne, i prvoga dana uklonite kvasac iz kuća svojih; jer ko bi god jeo što s kvascem od prvoga dana do sedmoga, istrijebiće se ona duša iz Izraela* (Druga Knjiga Mojsijeva, 12:15). Interesantno je da Tora pripisuje ovim opresnicima ambivalentnu simboliku. U Petoj Knjizi Mojsijevoj (16:1, 3) oni su nazvani hljebom bijede: *Drži mjesec aviv, te slavi Pashu Gospodu Bogu svojemu, jer mjeseca aviva izveo te je Gospod Bog tvoj iz Misira noću. I zakolji pashu Gospodu Bogu svojemu, od krupne i sitne stoke, na mjestu koje izabere Gospod da ondje nastani ime svoje. Ne jedi s njom hljeba kvasaloga; sedam dana jedi s njom prijesan hljeb, **hljeb bijede**, jer si hiteći izašao iz zemlje Misirske, pa da se opominješ dana kad si izašao iz Misira, dok si god živ.* Po tradicionalnim komentatorima, *hljeb bijede* treba da nas podsjeća na bijedu praotaca koji su bili robovi u Egiptu. Kao najniži društveni sloj u Egiptu, porobljena nomadska jevrejska plemena jela su beskvasni, kulučarski, hljeb, kakav se i danas jede širom Bliskog istoka. Kutljača rijetkog i neuskislog tijesta prospe se na usijanu metalnu površinu i za par sekundi dobije se hrskava tanka lepinja. Istovremeno, ista ta Tora, u Drugoj Knjizi Mojsijevoj (12:39) vezuje ove prijesne hljebove za brzinu kojom se ispunilo obećanje o Izlasku: *I od tijesta koje iznesoše iz Misira ispekoše pogače prijesne, jer ne bješe uskislo kad ih potjeraše Misirci, te ne mogahu oklijevati niti spremiti poutbinu.* Da li su, onda, opresnici hljeb bijede ili hljeb slobode, hljeb ropstva ili hljeb oslobođenja? Kao što se u opštepoznatoj pris-

podobi o polupraznoj ili polupunoj čaši objektivno radi o istoj čaši, a različitost opisa je uslovljena tek subjektivnim doživljajem iste – tako se i ovdje radi o istom hljebu, kojeg se može sagledati iz više uglova. Nekom, u samom Aušvicu, misao o budućoj slobodi podari nadu i smisao, a nekom sjećanje na stradanje u Aušvicu u sivo oboji i život nakon oslobođenja. Stapajući u jedan te isti simbol i sjećanje na bijedu ropstva i sjećanje na brzinu oslobođenja, Tora zapravo od defekta pravi efekat. Ona ne prenebreže bijedu ropstva, ali ne dopušta ni koncentrisanje na istu. Sjećanje se preusmjerava sa negativnog na pozitivno, sa bijede na oslobođenje. Kada se još ima na umu da su prijesni hljebovi tek oblatne za „glavno jelo”, pashalnu žrtvu, koju su robovi trebali da prinesu u noći Izlaska, a njihovi potomci (sve vrijeme dok je postojao Hram i žrtveni sistem) svakog 14. aviva u znak sjećanja na Izlazak, stiče se potpuniji uvid u osebujni način na koji Tora modifikuje sjećanje naroda na sužanjstvo. Prema II Mojsijevoj (8:26), jagnje je Egipćanima bilo tabu. Posizanjem za jagnjetom, robovi posizu za užitkom koji je zabranjen i vladajućim kastama Egipta. Istovremeno, to jagnje se jede isključivo sa hljebom bijede/slobode. Nikako sa kvasnim hljebom.

U sado-mazohističkom odnosu opresor je taj koji diktira norme i za ugnjetavače i za ugnjetavane. Dominacijom on ne utiče samo na vanjski život žrtava – nego, umnogome, i na unutrašnji. Reakcije na ugnjetavanje variraju od potpune identifikacije sa vrijednostima progonitelja (progonjeni samo želi da bude Murta, koji bi zamijenio Kurtu), preko štokholmskog sindroma (žrtva pokazuje razumijevanje za progonitelja i njegove motive), pa sve do želje da se, po svaku cijenu, bude potpuno drugačijim od progonitelja. I u prvom i u trećem pristupu sistem vrijednosti progonitelja služi kao predložak za smjer djelovanja progonjenih. Čini se da propisima vezanim za Pashalnu žrtvu i opresnike, Tora pokušava da prekine začarani krug patološke veze između progonjenog i progonitelja. Posizanje za simbolom koji bi oličavao staroegipatsku aristokratiju, značilo bi da su Izraelci tek novi staro-Egipćani (*sjaši Kurta da uzjaši Murta*). Istovremeno, insistiranje na ropskim simbolima značilo bi da je Izrael tek puki antipod drevnog Egipta. U oba slučaja, samopojmanje Izraela bilo bi podređeno staroegipatskoj kulturi. Posizanjem za nečim što ni sami staro-Egipćani ne smiju – jagnjetina, te oblaganjem tog nečeg hljebom bijede/slobode – transformisanim

simbolom ropske bijede, Tora nudi vrlo interesantan obrazac konstrukcije sjećanja ugnjetavanih. Obrazac koji ih ne podvrgava doživotno njihovom ugnjetavaču, nego im omogućava da mane vlastite prošlosti pretvore u preimućstva. Imajući na umu negativno historijsko naslijeđe Balkana, pitam se da li bi razumijevanje ovog kulturološkog mehanizma moglo doprinijeti rekonstrukciji autoviktimizirajućih narativa balkanskih naroda?

Pesah

...Interesantno je da se, recimo, za ukidanje ropstva u SAD nisu izborili sami robovi, nego bijelci sa Sjevera, koji su, iz ekonomskih razloga, pretpostavljali slobodne radnike robovima. U stvari, ne uspijevam da se prisjetim i jednog jedinog primjera da su se robovi sami organizovali i uspješno izvojevali svoju slobodu. Kad se ima na umu da, osim očiglednih spoljašnjih sredstava prisile koja stoje na raspolaganju izrabljivačima, postoje i ona unutrašnja, ništa manje efikasna, poput ropskog mentaliteta, ova činjenica i ne začuđuje posebno. Robovlasnički sistem svjesno i namjerno kultiviše ropski mentalitet, zasnovan na dehumanizovanoj predstavi roba kao domaće životinje kojoj je neophodan pastir. Držani kao životinje, robovi su (u rijetkim momentima posizanja za slobodom) često upravo potvrđivali ideju da samo izrabljivači mogu da stvore funkcionišuće društvo. *Kao sa lanca pušteni* oni bi palili, pljačkali i ubijali bez određenog plana i cilja, stihijski i neorganizovano. Izgleda da su „zahvaljujući” ovoj dezorganizaciji (tačnije anarhiji), ustanci rođenih robova osuđeni na neuspjeh. Ustanci porobljenih slobodnih ljudi, koji su u ropstvo ponijeli svijest o svojoj suverenosti i svjesni su neprirodnosti stanja u kome su se zatekli, svojih sposobnosti i mogućnosti, sasvim su nešto drugo, i nisu predmet ovog promišljanja. Međutim, u slučaju pobune rođenih robova, sasvim je lako zamisliti dobro organizovane robovlasnike kako, relativno lako, hvataju kolovođe, primjereno ih kažnjavaju, a ostalim robovima „božanski velikodušno” opraštaju grješnu pomisao o slobodi, nakon čega se robovi, presretni, vrate svakodnevnom radu, „dirnuti” velikodušnošću robovlasnika. Po svemu sudeći, propisima o Pashalnoj žrtvi, Tora nastoji predupređiti ovakav razvoj događaja u slučaju u ropstvu rođenih i na ropstvo već priviknutih Sinova Izraela. Da bi se istim onemogućilo da se u susretu s prvom preprekom, kao „cuke” vrate u Egipat podvijena repa, Tora im nalaže da naprave korak koji će u njihovoj svijesti izazvati rez, stvoriti u njima svi-

jest da je povratak u Egipat nemoguć, te da je pitanje uspjeha Izlaska – pitanje života i smrti. Ovo nije smjela biti još jedna buna u kojoj će kolovođe biti kažnjene, a ostalim oprošteno. Stoga, Tora navraća Jevreje da se odvaže na akt koji im faraon i egipatska vlastela ne bi nikad oprostili. Koji im, sve i kad bi htjeli, ne bi mogli oprostiti bez da dovedu u pitanje osnove na kojima je počivalo pagansko egipatsko društvo. U detaljno razrađenom planu akcije, Tora ne nalaže Jevrejima samo opšti ustanak, nego i paljenje mostova koji bi vodili natrag ka Egiptu. Ona propisuje jevrejskim robovima da na 14. dan mjeseca aviva (koji Jevreji danas radije zovu nisanom, po njegovom vavilonskom imenu) zakolju zdravo muško jagnje od godinu dana, da njegovom krvlju namažu dovratke, da ga ispeku bez da mu slo-me i jednu jedinu kost, te da ga pojedu u noći 14. nisana, i to sa gor-kim zeljem i beskvasnim hljebom, u žurbi, ne ostavivši ništa za sutra (Druga Knjiga Mojsijeva 12:3,14). Podsjećam, prema Tori, stanov-nici zemlje Gošen (u kojoj su prebivali svi egipatski Jevreji), su obo-žavali jagnje. Stoga, uživanje jagnjetine nije bilo zabranjeno samo robovima, nego i slobodnjacima. Žrtvovanje jagnjeta nazvano je u Tori (Druga Knjiga Mojsijeva 8:26) *to'avat Misrajim*, egipatski ta-bu. *A Mojsije reče: Ne valja tako – jer bismo prinjeli Gospodu Bogu našem ono što je za Egipćane tabu, a ako bismo žrtvovali egipatski tabu naočigled Egipćana, ne bi li nas pobili kamenjem?* Dakle, Jevreji, ovim aktom, de fakto, žrtvuju egipatskog boga. Upravo zato jagnje je moralo biti zdravo, da bi se spriječilo opravdavanje tipa „mislili smo zbog mane da ovo jagnje ne predstavlja boga”. Muško, da se predupredi pravdavanje tipa „nismo znali da se i žensko jagnje poštuje kao bog”. Staro godinu dana, da bi se spriječilo pravdavanje ti-pa „mislili smo da je ovo ovca a ne jagnje”. Žrtva se morala peći (da se osigura da miris dopre i do egipatskih kuća), a za sve to vrijeme (pa čak i za vrijeme jela) nije se smjela slomiti nijedna kost žrtve – jer bi kosti (kao i krvlju namazani dovratnici) trebalo da poslužite egipatskim optužiteljima, privučenim mirisom pečenja, kao korpus delikti. U slučaju da su kosti bile sklonjene, mogao bi rob (zauvijek sklon kompromisu sa „gazdom”) zanijekati da se radi baš o jagnje-tu. „Jeste, pekli smo meso, piletinu”. Kost i krvlju namazani dov-ratnici trebalo je da svjedoče glasno, umjesto prepadnutih robova: „Jeste, pobili smo vaše bogove, koji su očigledno pravi bogovi – čim

smo mi, najobičniji robovi, mogli da ih pobijemo i pojedemo. A vas se bojimo, taman koliko smo se bojali i njih, ako ne i manje.”

Izlazak iz Egipta nije bio klasična revolucija čiji bi krajnji cilj bio smjena vladajuće garniture; revolucija u kojoj organizatori ustanka zauzimaju mjesta svojih dojučerašnjih gospodara, a ovi posljednji, pak, postaju sluge svojih bivših robova. Pashalna žrtva morala se jesti sa štapom u ruci i obućom na nogama, da bi se ukazalo na činjenicu da Jevreji napuštaju Egipat jer je u njemu sloboda nemoguća. Meso se moralo pojesti do ujutru da bi se spriječilo da robovi „razgode” meso na mjesec dana, shodno ropskom strahu od Slobodnog Sutra. Za postizanje prave slobode bio je potreban spoljašnji, objektivni, Bogom dani Zakon. Samo Zakon koji nije plod samovolje moćnika mogao je da stvori horizontalno društvo jednakih.

Šuma-Bajram i njegova poruka

ili

šta Tora kaže o sirijskim izbjeglicama

Poslije *Roš ašana* i *Jom a-kipurima* nastupa *Sukot*, praznik Sjenica (ili Kolibica), jedan od tri *haga*, hodočasna praznika (ova hebrejska riječ će u arapskom postati *hadž*), na koje su, u vrijeme dok je postojao Hram, svi Jevreji bili obavezni da hodočaste u Davidov grad – Jerusalem, u Solomonov Hram, po izričitoj zapovijesti Tore (Peta Knjiga Mojsijeva 16:16): *Tri puta u godini neka dođe svako muško pred Gospoda Boga tvojega na mjesto koje izbere: na Pesah (praznik Prijesnijeh hljebova), na Šavuot (praznik Sedmica) i na Sukot (praznik Sjenica)*. Sva tri hodočasna praznika slave događaje iz svete povjesti Izraela, *Pesah* – oslobođenje izraelskih sužanja iz egiptске tamnice naroda, *Šavuot* – sklapanje bilateralnog Saveza između Boga i naroda Izraela, na Sinaju, u pustinji i *Sukot* – četrdesetogodišnje jevrejsko putešestvije kroz pustinju, dok nije izumrla cijela ona generacija koja je prekršila Savez gradeći zlatno tele, kako bi tek njihovi potomci, neokaljani prekršajem otaca, mogli ući u Obecanu zemlju. Istovremeno, sva tri su ukorijenjena i u agrikulturnalnu stvarnost drevnog i savremenog Izraela. Tako je *Pesah* praznik žetve ječma; *Šavuot* praznik žetve pšenice, a *Sukot* praznik kraja berbe i jesenjih poljskih radova.

Danas kada nema Hrama, hodočašće u Hram više nije obaveza, ali svi religiozni Jevreji obdržavaju ostala obilježja svih triju hodočasnih praznika u svojim obitavalištima, ko u Izraelu, a ko u Dijaspori. Kao što mu i samo ime kaže, osim nekadašnjeg hodočašća, najvažnija karakteristika praznika *Sukot* su kolibice u kojima su nekada sjedili hodočasnici oko Hrama, a danas u njima sjede Jevreji širom svijeta, ko se gdje zatekao. Ove kolibice, ili sjenice, ustanovljene su zapovjeđu zapisanom u Tori (Treća Knjiga Mojsijeva 23:41–43): *I praznujte taj praznik Gospodu sedam dana svake godine zakonom vječnim od koljena do koljena, sedmoga mjeseca praznujte*

ga. I pod sjenicama budite sedam dana, ko je god rođen u Izrailju neka bude pod sjenicama, da bi znalo natražje vaše da sam ja učinio da žive pod sjenicama sinovi Izrailjevi kad sam ih izveo iz zemlje Misirske. Ja sam Gospod Bog vaš.

Priča se u narodu o jednom mudrom pastiru koga je car postavio za vezira, a on je u jednoj prostoj odaji na dvoru sačuvao svoj pastirski štap, gunj, opanke i frulu – pa kad god bi se uzoholio, ili osjetio da ga život na dvoru čini gorim čovjekom od onoga kog su od njega htjeli da naprave njegovu pobožni roditelji, a on bi uđi u onu prostoriju, ogrni se onim gunjem, obuci one opanke, zadjeni onu frulu za pas, uzmi onaj štap u ruku – i odmah bi dunjaluk opet poprimio svoje prepoznatljive proporcije, a on bi znao gdje je i šta mu je činiti, kao da mu je neko tutnuo kakav duhovno-politički kompas u šake. E tako je i Jevrejima, *sukâ*, to jest kolibica, ona soba; a *etrog*, to jest citrus i uz njega palmova grana, mirta i vrba, koji se koriste tokom obreda za Sukot, onaj štap, gunj, opanci i frula. Svrha je, dakle, ovog praznika da podsjeti Jevreje da se ništa ne podrazumijeva samo od sebe, da ništa nije bogomdano, nego da je sve Bogom dano.

Evo kako Tora, u Petoj Knjizi Mojsijevoj (16:13), opisuje Sukot: *Praznik sjenica praznuj sedam dana, kad zbereš s gumna svojega i iz kace svoje.* Znači, kad je ljetina sabrana, ambari puni i kad bi se čovjek taman mogao pohasiti i reći *šta mi ko može, sad sam vala osigurani za cijelu godinu* – baš tada Tora zahtijeva da ljudi napuste svoje utvrđene kuće i pređu u kolibice na kojima ne smije biti nepropusnog krova, nego granje kroz koje se mora vidjeti nebo. Upravo su zbog činjenice da su na Sukot Jevreji svojevaktile snosili s brda granje da prave *sehah*, privremeni krov, stare su Sarajije zvale *Sukot Šuma Bajram*. Po jevrejskom predanju, pravednom mesijanskom carstvu prethodiće velika borba između Krovoljubaca (tako bi trebalo prevesti etnonim Gog) iz Krovoljubinja (tako bi trebalo prevesti topnim Magog izveden iz etnonima Gog) i onih koji ne dozvoljavaju da ih krov (materijalizam i tehnolatrija) odvoji od Boga i prirode.

Posljednjih godina Sukot slavimo gledajući neke nove Jevreje, kako napuštaju neki svoj Misir i u kolibicama i šatorima, ili bez njih, pod vedrim nebom, putuju u neku svoju Obećanu zemlju. Kada su Sinovi Izraela lutali pustinjom, njihovi prvi rođaci, Amon i Moav,

potomci pravednog Lota (Avraamovog bratića, koji je zarad gostoljublja koje je naučio u Avraamovom domu i spašen iz Sodoma), umjesto da ih dočekaju hljebom i vodom, kao što bi priličilo potomcima onoga koji je zbog gostoprimstva čudom spašen, oni najmiše vrača da prokune narod. Evo šta o tome veli Tora u Petoj Knjizi Mojsijevoj (23:3–4): *Ni Amonac ni Moavac da ne ulazi u sabor Gospodnji, ni deseto koljeno njihovo, da ne ulazi u sabor Gospodnji do vijeka. Zato što ne izidoše pred vas s hljebom i vodom na putu kad ste išli iz Misira, i što najmiše za novce na vas Bil'ama sina Be'orova iz Petore u Mesopotamiji da te prokune.* Zbog toga što nisu dočekali onovremene sirijske izbjeglice hljebom i vodom, nego su najmili ondašnje „medije” da ih prokunu, ovim dvama narodima je bilo zabranjeno pristupanje saboru Gospodnjem kroz čitavih deset pokoljenja. Ne vjerujem da će kazna za one koji danas ne dočekaju hljebom i vodom onovremene sirijske izbjeglice biti drugačija. Mnogi bi rado pomogli drevnim biblijskim izbjeglicama, ali ne bi ovim koje su im pred očima, kad bi se nevoljnici dali birati, ali šta da se radi kad čovjek nema nego one nevoljnike koji ga zapadnu u njegov vakat. I gle čuda, pravednici se uvijek podmetnu oko tih izbjeglica koje su ih zapale, a oni manje pravedni uvijek nađu neku dlaku u jajetu baš tim nevoljnicima kojima bi mogli pomoći, a pomogli bi i šakom i kapom neke tamo idealne izbjeglice. A Bog zna da bi i njima našli dlaku u jajetu, da se, ne daj Bože, iole stvarnijim učine.

Jugoslavenski purimski trougao

Purim je praznik koji se slavi u spomen na jevrejsko izbjavljenje od proto-Holokausta. Proto-Hitler – Haman, veliki vezir cara Ahašveroša, bio je naumio da istrijebi sve Jevreje u carstvu, ali su ga u tom bogomrskom naumu spriječili Mordehaj i njegova rodica Ester. Purim je postao prototip poznijih jevrejskih praznika, koji nisu ustanovljeni samom Torom, a posvećena mu je čitava jedna biblijska knjiga, Svitak o Ester. SFRJevrejski cinici obično sumiraju Purimu podobne praznike riječima: *Opet su htjeli da nas pokokaju, i opet smo se kutarisali belaja a oni u helać otišli, đe ta klopa?*

Bilo kako bilo, po uzoru na biblijski (a samim tim i opšte-jevrejski) Purim, razvili su se u Dijaspori (sefardskoj prvenstveno) regionalni mini-Purimi, koji slave lokalna izbjavljenja Jevreja iz neke poveće nedaće. Samo par desetina gradova na svijetu mogu da se „podiće” lokalnim Purimom, koji slavi spasenje lokalne jevrejske zajednice. Tri takva koncentrisana su baš na ovim našim prostorima: Sarajevu (Purim di Saraj), Beogradu (Purim di Bilugradu) i Dubrovniku (Purim di Raguza). Sva tri južnoslovenska Purima vrlo lijepo reflektuju različita ovdašnja jevrejska iskustva.

Najstariji od ovih triju Purima je onaj dubrovački, koji slavi uspomeni na Isaka Ješuruna, krivo optuženog dubrovačkog Jevrejina, čija je pravda dokazana s Neba. Godine 1622. godine nestala je jedna katolička djevojčica. Ubrzo njen leš je pronađen u kući izvjesne Marije Matkove. Motiv ubistva bio je nejasan, kao i veza između ubice i žrtve. Da bi prikrla ono što je po svemu sudeći bio banalan zločin tipa *ubijam koga mogu, zato što mogu i što me to ispunjava osjećajem moći*, Marija je, vele, po nagovoru pametnijih od nje, rekla da ju je na zločin nagovorio rečeni Isak, i to je nastavila da tvrdi do svog pogubljenja. Dubrovačke vlasti udariše Ješuruna na muke, pod kakvim su često sasvim nedužni Jevreji znali za saučesništvo optužiti druge sasvim nedužne Jevreje, a sve ne bi li se ratosiljali

muka. No, Bog dade Isaku snage, vele dubrovački Jevreji, te on ne posustade. Posve izmučenog, osudiše ga na dvadeset godina robije i baciše u duboku tamnicu zazidanu kamenjem, na kojoj je jedini otvor bio tri palca širok prozor, dok cijela prostorija nije obuhvatala više od dvadeset palčeva. Očekivalo se da u stanju u kome je bio, pokriven gnojnim ranama i polomljenih udova, Isak ubrzo umre i Republiku izbavi neugodnog procesa. No, plemeniti dubrovački Jevreji nađoše načina da ga hrane nekom pritkom koju su prinosili kroz rečeni otvor pravo njegovim ustima, a sam Gospod Bog posla Isaku neku mačku koja mu izliza i zaliječi rane. Uto, u Dubrovniku izbi epidemija kuge, te pomriješe i neki članovi Senata koji su se posebno zalagali za bezdušan postupak prema Isaku. U aprilu 1624. godine, Senat dođe tobe i oslobodi Isaka Ješuruna, a dubrovački Jevreji su sve do Holokausta, u mjesecu tevetu svake godine slavili svoj Purim.

Priča o sarajevskom Purimu glasi otprilike ovako: Bio jednom jedan Jevrej, imenom Moše Havijo, koji je prešao na islam i uzeo ime Ahmed. A kasnije, kad se priključio nekom tarikatu, zakiti ime i derviškim zvanjem prozvavši se derviš-Ahmed. Nedugo potom, rečeni Ahmed poče da podbada muslimane po Travniku i obližnjim kasabama protiv centralne vlasti koja dozvoljava da se đauri i ćafiri hase po Dar ul-islamu. *Bog zato i dopušta da osmansko sunce tamni* – objašnjavao je Ahmed svojim lakovjernim slušaocima gubitak osmanske moći u to vrijeme – *jer mi dopuštamo da su ćafiri barabar s mumинима*. Ova uzurpacija vjerskog autoriteta od strane samoproglašenog alima i fakiha Ahmeda ne dopade se bosanskom veziru, te on dade da Ahmeda smaknu. Ahmeda smakoše, ali ni vezir ne potraja, nego ga zamijeni drugi, imenom Ruždi-paša. Onda pred rečenim Ruždi-pašom neko iz derviških krugova bliskih Ahmedu potvori travničke Jevreje, da su k'o biva oni kumovali Ahmedovoj smrti, a sve zazirući od njegovog prelaska na islam. A Ruždi-paša, opet, izgleda, nije mnogo mario za Ahmeda, ili za dervise, još manje za siromašne travničke Jevreje, a ponajmanje za šerijat; pa on lijepo uhapsi jedanaest sarajevskih jevrejskih vođa, na čelu sa Ham Ribi Moše Danonom, *Neka bi uspomena na pravednika bila izvor blagoslova*, a Opštini poručio da, ako mu do tad i tad ne isplate toliku i toliku otkupninu, rečene vođe će biti smaknute na Šabat. U taj je vakat

u Sarajevu bilo osam mehana u muslimanskim mahalama, te čestiti starina Rafael Levi, saraf-baša, ugledan i viđen radi svoje ispravnosti i poštenja među svojim sugrađanima, a naročito među muslimanskim prvacima, na taj Šabat uveče (petak po jaciji), kad nijedan Jevrejin ne bi ni pomislio da svrati u mehanu, zareda u sve i jednu. U svakoj je poručio kafu (Jevrejima je zabranjeno i da drugi kuvaju za njih na Šabat), i u svakoj je ostavi nepopijenu, a uz nedodirnut fil-džan i dukat na astalu. Čak i oni Jevreji koji bi subotom popodne (nikad petkom uveče) svratili u mehanu, poručili bi nešto što se ne kuva, a platili tek po isteku Šabata. Ugledni Jevrejin u mehani, i to u osam mehana – a ne u jednoj, u petak uveče – a ne na obični dan, koji pri tom poručuje kafu – a ne nešto nekuvano, i plaća je na dan kad Jevreji ne barataju s parama uopšte, tačnije preplaćuje je, ostavljajući ogroman bakšiš, bila je očigledno nesvakidašnja pojava; jer dok je sinjor Rafael obigrao svih osam mehana, eto ti pred njegovim vratima butum Sarajlija, da izvide šta im to rabin poručuje. A on im reče: *Ako su krivi za krv, kako to mogu otplatit' parama; a ako nisu krivi, onda je ovo otimačina*. Pravdoljubivi muslimani grada Sarajeva, kojima kavga sa Travnikom i mrskim vezirima i inače nije bila strana, sutradan, u subotu, u samu zoru, njih oko tri hiljade opsjedoše Ruždi-pašu u njegovom konaku na Begluku, provališe vrata zindana i oslobodiše usužnjene komšije Jevreje. Valija Ruždi-paša, jedva je iznio živu glavu i pobjegao u Travnik. Čim je stigao u Travnik, počeo odmah snivati kako bi kaznio buntovnike. Prvo što je učinio bilo je da sastavi jednu opširnu predstavku Visokoj Porti, u kojoj je prikazao kako su se muslimani grada Sarajeva, pa i ostalo stanovništvo, zavjerali protiv sultana. Pored toga skupljao je asker da u danom času krene u Sarajevo. No, ni muslimani i Jevreji grada Sarajeva, koji su sa strepnjom očekivali odmazdu tiranina, nisu ostali skrštenih ruku. Prvo su muslimani sastavili dugu i opširnu predstavku, sa 249 potpisa sve odreda viđenih građana, u kojoj su opisali nasilje i krvološtvo Ruždi-paše. Potom su Jevreji Sarajeva uputili dva naročita kurira u Carigrad, sultanovom draguljaru, čuvenom Čelebi Behor Karmoni, koji je uživao veliko carsko povjerenje i imao pristup na dvor u svako doba dana. Posredstvom sultanvalide, uspio je Čelebi Karmona da skloni sultana da odmah izda jedan ferman svome kapudanbaši (čuvar vrata) Sidki Zajimu, da se smjesta uputi u Travnik i svrgne Ruždi-pašu sa valijske stolice, te da

ga svezana dovede u Carigrad. Dan na koji su oslobođeni sarajevski sužnji bio je 4. marhešvan 1820. godine, i otada bosanski Jevreji svakog 4. marhešvana slave Hag a-asirim (Praznik zatvorenika) ili sarajevski Purim.

Beogradski Purim najmlađi je među ova tri južnoslovenska Purima, i posvećen je čudesnom spasenju beogradskih Jevreja 19. sivana 1862. godine. U sukobu između Srba (koji su već držali grad Beograd) i Turaka (koji su još držali kalemegdansku tvrđavu), jevrejska populacija u Savama(ha)li, našla se između čekića i nakovnja. Sva se jevrejska populacija skupila u najčvršću građevinu jevrejske mahale – u Talmud Tora ili ti Meldar (jevrejsku školu) no, *ne lezi vraže*, baš škola bi pogođena đuletom, ali Bog dade i đule se zabi u zid škole bez da eksplodira. Otad beogradski Jevreji slave svakog 19. sivana svoj vlastiti Purim.

Tri Purima, tri iskustva. U Dubrovniku – lažna optužba za ritualno ubistvo i nebeski kaštig za istu, u Sarajevu – obijest tuske uprave i ljudska pomoć lokalnih muslimana, a u Beogradu – božansko predupređivanje mogućnosti da Jevreji postanu kolateralna šteta srpsko-turskog rata.